

شناخت

مصطفی زمانی

از خلال نوشته‌هایش

مقاله

رسول جعفریان

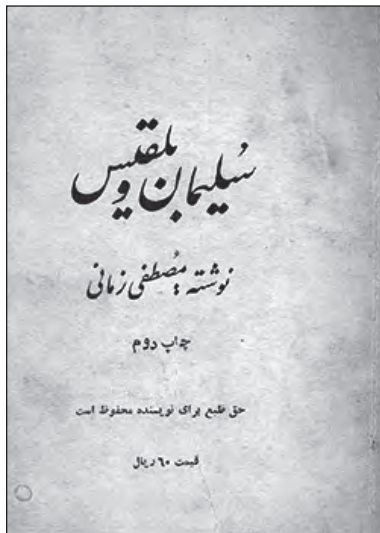
مفاهیم و کلیدواژه‌هایی که در ادبیات دینی - سیاسی یکی دو دهه پیش از انقلاب چاپ می‌شد، به وفور در نوشته‌های مرحوم زمانی دیده می‌شود. مفاهیمی که شبکه‌ای از باورها را پدید آورد که پشتوانه تحولی به نام انقلاب اسلامی شد. زمانی و بسیاری دیگر مانند هاشمی نژاد با نگارش دکتر و پیرو جزاینها، نقش مهمی در ترویج این مفاهیم و شبکه فکری - سیاسی میان نسل جدید داشتند. اکنون پس از ۲۵ سال البته زمان مرور بر اینها و کشف درست آن با بررسی آثار این نویسندگان فرا رسیده است.

مصطفی زمانی در هفتم آذر ۱۳۱۳ ش در نجف‌آباد به دنیا آمد، همان‌جا تحصیل علوم دینی را آغاز کرد، سپس به قم آمد و در محضر آیت‌الله بروجردی و دیگر علمای وقت حوزه مشغول تحصیل شد. وی هشت سال نیز در درس مرحوم امام شرکت کرد. مرحوم زمانی به مرور به کار نوشتن مقالات و کتاب‌ها پرداخت و در جمع ۷۵ عنوان کتاب (اعم از تألیف و ترجمه که شماری هم مربوط به پس از انقلاب است) چاپ کرد و در ۲۹ اسفند سال ۱۳۶۹ درگذشت.

مرحوم زمانی که نوشته‌هایش گاه به چاپ‌های متعدد و حتی بالاتراز چاپ دهم و گاه تا بیست و پنج چاپ هم می‌رسید، در سطحی خاص و انتخاب موضوعاتی ویژه جای پای در نسل جوان مذهبی که بیشتر

چکیده: مفاهیمی که در ادبیات دینی - سیاسی یکی دو دهه پیش از انقلاب چاپ می‌شد، به وفور در نوشته‌های مرحوم مصطفی زمانی دیده می‌شود. مفاهیمی که شبکه‌ای از باورها را پدید آورد که پشتوانه تحولی به نام انقلاب اسلامی شد. جدول آثاری و به خصوص محتوای آنها، می‌تواند نمایی از تار و پودر مؤلفه‌های رایج در ادبیات دینی و مذهبی آن روزگار را آشکار کند. این مسائل می‌تواند در مفاهیم فراوانی تعریف شود؛ شامل: اسلام، دفاع از اسلام، نقد مسیحیت، استعمار، مفاسد اجتماعی، انحطاط مسلمین، شراب خواری، مشکلات اجتماعی، خدمات اجتماعی، اخلاق عدومی، مفاسد و جرایم، نهضت اسلام، انقلاب اسلام، اندلس، فلسطین، الجزایر و... نویسنده در نوشتار حاضر با مروری بر کتابهای مصطفی زمانی محتوای بخشی از آثارش را نشان می‌دهد.

کلیدواژه‌ها: مصطفی زمانی، ادبیات دینی، ادبیات سیاسی، ادبیات مذهبی.

مشترک در آنها بود که در سطوح مختلف توضیح داده می‌شد.

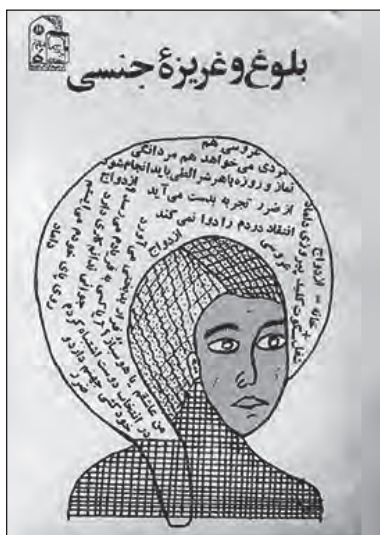
در کتاب سلیمان و بلقیس (چاپ اول ۱۳۴۴ در ۲۰۴ صفحه) وی داستان مفصلی از سرزمین فلسطین و ماجرای جنگ‌های صلیبی و غیره ارائه کرد و سپس شرحی داستانی از زندگی سلطانی و پادشاهی سلیمان نبی (ع) ارائه داد. این داستان هم‌زمان، گفتگوی

میان سلیمان و بلقیس نیز هست که صورت داستانی و عشقی هم به خود می‌گیرد و در نهایت سلیمان با بلقیس ازدواج می‌کند. در ضمن این کتاب تجربه‌های حکومت سلیمان و دشواری‌ها و راه‌حل‌ها ارائه می‌شود و روشن است که براساس قالبی که برای بیان این ماجرا انتخاب شده، سطح کار جوان‌پسند است. این اثر به نوعی درباره سیاست و دولت خوب و برخی از تحولات جاری در حکومت‌ها نیز هست. جایی تیتراک کتاب کودتای سفید است که از آن برای نوعی تحول در دولت در مملکت سبا سخن گفته شده است. وی در قالب این داستان به نوعی مناسبات سیاسی میان دولت‌ها، مشکلات داخلی آنها، عظمت مملکت و مباحثی از این دست پرداخته است.

کتاب «قهرمان توحید یا ابراهیم بت‌شکن» که شرح زندگانی ابراهیم بود، رنگ سیاسی به خود گرفت و مدت‌ها ممنوع شده، بدون جلد و با مشخصات دیگری به صورت پنهانی به چاپ می‌رسید و توزیع می‌شد. چاپ نخست این کتاب در سال ۱۳۴۳ بود و در مقدمه آن هم اشارتی به نهضت امام خمینی شده بود. ممنوعیت آن بی‌ارتباط با این مطلب نمی‌توانست باشد.

چنان‌که اشاره شد یکی از مؤلفه‌های فکری - سیاسی نویسندگان این دوره، پرداختن به بحث تمدن

اسلامی است که زمانی هم در این باره چندین اثر از جمله کتاب رمز ترقی را نوشت. بخشی از این اثر پاسخ به این پرسش است که آیا دین مانع از ترقی بشر است یا خیر؟ همچنین یکی از بحث‌ها این است که باید میان مدرستی و فحشا و برهنگی با آنچه تمدن واقعی است فرق گذاشت.

به دنبال رفع نیازهای روحی - دینی خود بوده و به چاره‌اندیشی‌های ساده و عمومی در حل دشواری‌های فکری و اجتماعی خود بسنده می‌کردند می‌پرداخت. این نوشته‌ها در میان مخاطبان خود مؤثر بود و تصور مرحوم زمانی این بود که می‌توانست شماری از جوانان را از آلوده شدن به مفسد در دوره شاه باز دارد (یادواره مصطفی زمانی، ص ۶۶). وی علاوه بر نوشتن، از معدود نویسندگانی بود که تلاش می‌کرد با ترتیب دادن کلاس‌هایی، به طلبه‌های جوان آموزش نویسندگی بدهد (همان، ص ۷۲).

برخی از این نوشته‌ها که رنگ و لعاب سیاسی هم داشت، مقبولیت عمومی یافت و حتی ممنوعیت سیاسی هم دامن آنها را گرفت، اما بیشتر آثار در سطح و موضوعاتی نبود که سانسورچی‌های رژیم و با مأموران سازمان امنیت کاری به کار آنها داشته باشند. با این حال گاه گرفتار زندان هم شد که یک نمونه آن سال ۱۳۵۲ بود (همان، ص ۷۶).

برای نمونه از چند اثر او یاد می‌شود. آثاری که اوایل ناشران مذهبی وقت مانند فراهانی و محمدی و کتابخانه صدر (سه ناشر برجسته آثار مذهبی آن روزگار) منتشر می‌کردند. به تدریج خود وی انتشارات پیام اسلام را درست کرد و آثارش را به عنوان سری فرهنگ اسلام نشر داد. (گنجینه دانشمندان، ج ۲، ص ۳۲۳ - ۳۲۷).

جدول آثار وی و به خصوص محتوای آنها، می‌تواند نمایی از تاروپود مؤلفه‌های رایج در ادبیات دینی و مذهبی آن روزگار را برای ما آشکار کند. این مسائل که می‌تواند در مفاهیم فراوانی تعریف شود، شامل اسلام، دفاع از اسلام، نقد مسیحیت، استعمار، مفسد اجتماعی، انحطاط مسلمین، شراب‌خواری، مشکلات اجتماعی، خدمات اجتماعی، اخلاق عمومی، مفسد و جرائم، نهضت اسلام، انقلاب اسلام، اندلس، فلسطین، الجزایر و بسیاری از مفاهیم مشابه می‌شود. این شبکه از مفاهیم همراه با گزاره‌هایی که با آنها پدید می‌آمد، شبکه‌ای از باورهای عمومی را درباره لزوم تحول، نقش اسلام در تحول، غرب زدگی و تجدد، مقابله با آن، استعمار، نقش آن در انحطاط مسلمین و بسیاری از مسائل دیگر نشان می‌داد. بیشتر این باور برای پایه بود که اسلام با همه دشواری‌هایی که گفتار آن شده، تنها راه نجات است و می‌تواند در سطح قانون‌گذاری، اقتصاد و اجتماع و سیاست مقابل غرب ایستاده و دنیایی آباد و سرشار از اخلاق و به دور از مفسد پدید آورد. در اینجا بر محتوای بخشی از این آثار مرور می‌کنم تا این شبکه از باورهای دینی و سیاسی و اجتماعی خود را نشان دهد. باید تأکید کرد که آثار زمانی ولو اینکه ساده بود، اما به دلیل اینکه بخش قابل توجهی از مخاطبان در همین حد فکر بودند، از آن استفاده می‌کردند. روشن است که این مخاطبان با مخاطبانی که آثار مطهری و شریعتی و دیگران را می‌خواندند متفاوت بودند، اما به نظر می‌رسد بسیاری از مفاهیم به طور

در چاپ‌های بعدی که پس از انقلاب صورت گرفته، شناسنامه کتاب تغییر کرده است، اما از آمارهایی که از مطبوعات استفاده می‌شود، معمولاً سال‌های ۱۳۴۸ یا ۱۳۴۹ شمسی و همان حوالی است.

در حوزه اخلاق یکی از بحث‌های مورد علاقه مرحوم زمانی، مباحث جنسی و مباحث ازدواج است. در واقع، در کنار افرادی مانند مرحوم پاک نژاد و شاید اندکی دیگر، زمانی از کسانی است که به این بحث توجه کرده است. این توجه صرفاً از دید فقهی قدیم از زنا و لواط و موارد مشابه نیست، بلکه سعی شده نوعی نگاه روانشناسی اجتماعی هم به این مطلب بشود، هرچند این مباحث نه سر تخصص، بلکه تجربی و توجه به دشواری‌های بیان شده از سوی جوانان در نامه‌هایی است که به وی می‌نوشتند. این نامه‌ها اغلب از سوی کسانی بود که دچار نوعی بیماری روانی در حوزه امور جنسی شده و بخشی از آن معلول نوعی دوگانگی میان باورهای دینی و الزامات زندگی اخلاقی و رفتاری آن جامعه بود. کتاب «بلوغ و غریزه جنسی» سعی کرده است از دو مسیر گناه و ارضاء مشروع که ازدواج است این بحث را دنبال کند. این اثر البته در سال ۶۳ چاپ شده، اما نگاه مرحوم زمانی بر اساس همان ایده‌های دو دهه قبل است که قرار بوده در انقلاب محقق شود. کتاب یادشده تا سال ۱۳۷۵، ۲۴ بار چاپ شده است. پیش از آن کتاب «پیمان زناشویی» را هم در همین زمینه نگاشته و در جای جای کتاب از اسلام برابر آنچه از غرب آمده دفاع شده است. ارجاعات فراوانی در این کتاب به روزنامه‌ها و مصیبت‌هایی که در زندگانی زناشویی مردم پیش آمده دیده می‌شود. این یکی از ویژگی‌های آثار مرحوم زمانی است که ضمن اشاره به برخی از دشواری‌های اجتماعی و فساد، مطالب را برای کسانی که دنبال حوادث روزنامه‌ها هستند جذاب کرده است. مثلاً این حکایت که مردی به زن جوانی متلک گفت و به دست برادر او کشته شد. (ص ۲۰۴) نقد فریاد هم در این کتاب با تصویری که نوعاً از وی در آثار مذهبی و اخلاقی این دوره بوده، به تفصیل در این کتاب آمده است. (ص ۴۰) بحثی درباره همجنس‌گرایی و راه‌های درمان آن آمده و در این بخش‌ها هم از منابع مختلف استفاده شده است. کتاب «چشم چرانی» که سال ۵۸ منتشر شد، اثری دیگر در حوزه ادبیات جنسی بود. از نظر مفاسد اجتماعی دو جلد کتاب جوانان چرا باز اشاره به برخی از پدیده‌های اجتماعی و مفاسد است که پرداختن به آنها ولو در سطح نازل، از ویژگی‌های آثار مرحوم زمانی بود. بد نیست اشاره کنم که حسن یوسفی اشکوری همان زمان اثری با عنوان «علل جرائم و راه مبارزه با آنها» در چارچوب همین ادبیات نوشت که در سال ۵۳ توسط انتشارات پیام اسلام که متعلق به مرحوم زمانی بود منتشر شد.

چنان‌که اشاره شد، برخی از این مباحث، ترجمه آثار نویسندگان عرب و به طور خاص انتقال تجربه‌های مصری‌ها به ایران بود. اثری از محمد غزالی مصری از علمای تجددخواه معاصر مصر با عنوان «جنایات

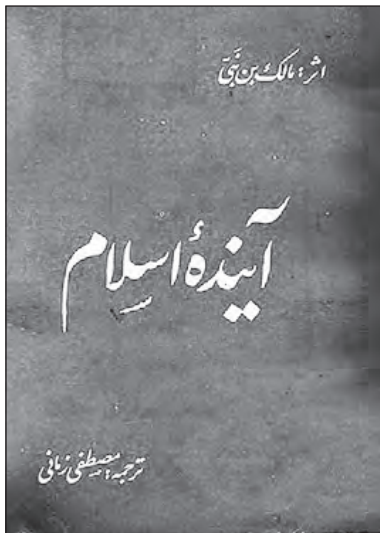
بعث از هیپی‌گری به عنوان یکی از مظاهر غرب که به شرق سرایت کرده مورد انتقاد قرار گرفته است. در جایی از آنکه اثری از پیش از انقلاب است چنین آمده است: «بدین ترتیب انقلاب اسلام است که می‌تواند بار دیگر جهان مضطرب را از اضطراب برهاند. انقلاب اسلام است که می‌تواند توخس اخلاقی را برطرف سازد و جهان را در

مسیر انسانیت و امنیت قرار دهد. انقلاب اسلام است که می‌تواند همان توخس اخلاقی عصر ظهور خود را که اکنون در جهان متمدن امروز آشکار گردیده برطرف سازد و بشر را در راه سعادت و عظمت و افتخار قرار دهد. انقلاب اسلام است که می‌تواند بمباران تسلیحاتی پایان دهد و جهان را از پرتگاه جنگ نجات بخشد». (رمز ترقی، ص ۱۸۴) اینها آمال و آرزوهای نویسندگان مذهبی ما در نیمه اول دهه پنجاه بوده و رسماً انتظار می‌بردند اسلام انقلاب کند و تمدن اسلامی در مسیر اصلی خود قرار گیرد.

تأکید روی مفهوم فساد اجتماعی به عنوان محصول غرب‌زدگی یکی از مؤلفه‌های فکری - اجتماعی دیگر نویسندگان ماست که مصطفی زمانی روی آن تمرکز بیشتری داشت. نمونه آن کتاب «اعتیادهای خطرناک» بود که از اعتیاد به سیگار تا تریاک و هروئین و غیره را شامل می‌شد. نقش اعتیاد در از هم پاشیدگی خانواده‌ها عمدتاً بر اساس مطالبی که در روزنامه‌ها از دادگاه‌ها منتشر می‌شد، نقش استعمار غرب در رواج مشروب‌خواری و فسادهای دیگر مانند قمار که مروج اصلی آن هم از نظری استعمار است و مسائلی از این قبیل چارچوب این بحث را تشکیل می‌دهد.

در بیشتر این موارد گفته می‌شود که از نظر اسلام این امور نادرست است و به طور تصریح یا تلویح، انگشت اتهام به سمت حاکمیت است که پشتیبان این مفاسد بوده و اینکه اگر اسلام حاکم باشد، چنین اموری از بین خواهد رفت. از سال چاپ نخست آن مطلع نیستم؛ زیرا

اجتماعی با نگاه جدید و حل مشاغل آن از نظر اسلام مورد توجه است. در کتاب جنبه‌های اقتصادی و اخلاقی و فرهنگی اهمیت دارند و هر مسئله‌ای پس از طرح، با آیه و حدیث یا حکایتی با برداشت‌های عمومی و اغلب غیرتخصصی از دید یک نویسنده عمومی ارائه و حل می‌شود. درد و درمان، کانون انسان‌سازی که اشاره به رابطه

اسلام و علم و کتاب دارد، بودجه‌های خدمات اجتماعی که درباره ثروت‌های عمومی است، مصارف آنها که رسیدگی به فقر است، امام علی (ع) و خدمات اجتماعی، وظایف اجتماعی و در نهایت دفاع تجارت با خدا که بحث جهاد و جنگ است. این آثار نوعی نگاه تازه به اسلام در پرتو اطلاعات و دانشی و یا به عبارت بهتر توجهی است که غرب نسبت به حوزه اجتماع و حقوق عمومی داده است. اینکه اینها در اسلام همه حل شده و راه‌حل‌هایی خوبی دارد.

تفکر تمدنی همچنان در ذهن مرحوم زمانی قوی است و از این جهت به خصوص کثرت نوشته‌ها با نویسندگان کمی پیش از انقلاب متفاوت است. کتاب «حدود خسارت جهان و انحطاط مسلمین»، باز اثری مترجمانه از وی است که اصل آن از ابوالحسن حسینی و عنوان عربی آن «ماذا خسرت العالم بانحطاط المسلمین» است. چاپ اول آن سال ۵۴ است و گفته شده این اثر به چندین زبان دیگر هم ترجمه شده است. برخی از مباحث این اثر که در ۴۳۶ صفحه منتشر شده، عبارت است از عصر جاهلیت که درباره جهان پیش از اسلام است، اما چنان‌که می‌دانیم سید قطب تعریفی از آن ارائه داد که به غرب جدید اطلاق می‌شود. بخش دوم به سوی

اسلام که عصر پیشرفت اسلام است. بخش سوم عصر اسلامی که آغاز انحطاط و برآمدن دولت عثمانی است. عصر اروپا چهارمین بخش کتاب است که سرنوشت اروپا و اضمحلال تمدن غربی را بحث می‌کند. بخش پنجم رهبری جهان اسلام که نوید یک دنیای تازه بوده و عناوین

غربی» توسط مرحوم زمانی منتشر شده است. موضع ضد غربی جریان است که مسلمانان به عنوان بخشی از جوامع استعمارزده داشتند. طبعاً باید گناه عقب ماندگی خود را هم کامل گردن آنها می‌گذاشتند. غربی‌ها هم برای حفظ مستعمرات جنایات فراوانی مرتکب شدند. همه اینها فضایی را ایجاد کرد که هر چیزی جای خود را در آن داشت و البته خلط مبحث فراوانی هم می‌شد. ابتدای آن نوشته شده: این کتاب در رژیم گذشته چند مرتبه به نام «اسلام و بلاهای نوین» انتشار یافت. عنوان کتاب درباره استعمار، عربیسم و اسلام، نقشه‌های استعماری غرب، اختلافات داخلی، تمدن جدید، اتحاد شایسته اسلامی و تمدن خود را به کجا می‌کشانیم است. این آموزه‌ها به راحتی به ایران سرازیر شد و چون زمینه اسلامیت مشترک بود، به راحتی مقبول واقع گردید. در این کتاب بارها از غرب زدگی یاد شده است. همین طور روی اختلافات مذهبی داخلی مسلمانان از جمله سنی و شیعه تمرکز شده، به تفاوت قانونگزاری در اسلام و غرب پرداخته شده و چنان‌که اشاره شد روی غرب زدگی و وابستگی برخی از گروه‌های داخل به آنها تأکید شده است. برخی از عناوین کاملاً مربوط به مصر است، اما بسیاری از آنها به نوعی مشترک است.

ترجمه دیگر مرحوم زمانی از آثار مصری‌ها و در واقع همین غزالی مصری، کتاب «طمعکاران کینه‌ور یا نقشه‌های استعماری» است. اسم عربی کتاب «الاستعمار، احقاد و اطماع» است. در این اثر باز از تأثیر استعمار به تفصیل سخن گفته شده است.

اثر دیگر مرحوم زمانی در این زمینه، ترجمه کتابی از مالک بن نبی با عنوان «آینده اسلام» است که چاپ نخست آن در بهمن ماه ۱۳۴۳ منتشر شده است. بخش اول آن عصر جمود افکار و انقلاب تاریخ درباره یک نگاه کلی به تمدن اسلامی، انحطاط و عقب‌گرد مسلمانان. بخش دوم انقلاب اسلامی در طول تاریخ، (تعبیر انقلاب اسلامی جالب است)، انقلاب عصر ما که اشاره به وضع غرب زدگی در جوامع اسلامی دارد، هرج و مرج جدید در دنیای اسلام که عوامل داخلی آن با عوامل خارجی به تفکیک بحث شده و استعمار نقش مهمی دارد. بخش چهارم چهره جهان غرب است که اشاره به زوال تمدن غرب دارد. بخش پنجم هدف و برنامه جهانی ما که اشاره به اصلاحاتی دارد که لازم است در سرزمین‌های اسلامی انجام گیرد. صدا البته که این قبیل نوشته‌ها با این نظم و ترتیب در جامعه ایرانی وجود نداشت و آنچه در آنجا نوشته می‌شد در اینجا مورد استقبال قرار می‌گرفت.

«اسلام و خدمات اجتماعی» کتابی است جیبی که سال ۱۳۴۸ و در ۳۱۰ صفحه چاپ شده و باز طرح اسلام به عنوان یک دین سیاسی و اجتماعی است که می‌کوشد تا رفرم‌های لازم را برای اصلاح جامعه و ارائه خدمات تعریف کند. در اینجا هم باز نوعی تعریف از مسائل

هم می‌شود. بخش دوم درباره کهنه‌پرستان است که درباره کلیسا و جدایی دین از سیاست و نهضت علمی مسلمانان در آن بحث شده و بخش سوم با عنوان ارمان تمدن، از تمدن جدید سخن به میان آمده که گرفتار آتش اختلاف و فرقه‌گرایی و خرافه‌بازی و رقص و آدم‌خواری و مشروب‌خواری و غیره است. آخرین گفتار در مقایسه میان ما و غرب است که با عنوان خودکشی تمدن جدید خاتمه می‌یابد. کتاب در ۲۷۴ صفحه منتشر شده است. در نوع این کتاب‌ها، ارجاعات جالبی هست، از جمله به کتاب اسلام از نظر ولتر، آمارهایی که روزنامه‌ها نقل می‌کنند، انسان موجود ناشناخته از آلکسیس کارل، فراردهای اجتماعی روسو و کتاب‌های دیگری که هیچ کدام هم شماره صفحه برای آنها ذکر نشده است.

کتاب «سرنوشت استعمار در ممالک اسلامی» هم نخستین بار در سال ۱۳۴۸ منتشر شده و آدمی به این فکر می‌افتد که این سال برای مرحوم زمانی چه اندازه بابرکت بوده است. بخش اول کتاب دشمن‌شناسی، یعنی همین استعمارشناسی است. بخش دوم بیراهه که درباره راههای نفوذ استعمار، مواد مخدر، ترویج خرافات، استفاده از اقلیت‌ها به نفع استعمار است. بخش سوم ذخایر ملی و فشارهای خارجی و ایجاد عقده حقارت است و در همین جا درباره شعرنوم بحث شده است! بخش چهارم درباره مفاسد کجروی است که باز هم درباره استعمار به خصوص استعمار فکری است. بخش پنجم راه راست است که سخن از استقلال، اندیشه‌های آزاد، انقلاب فکری، مطبوعات آزاد و درک زمان و نیز اشارتی به انقلاب الجزایر است. بخش ششم بیگانه از نظر اسلام است که درباره رشد علمی و فرهنگی، استعمار از نظر اسلام، اسلام و استعمارگران، نهضت اسلام، نهضت‌های ملی اسلامی و اسلام چه می‌گوید بحث می‌کند.

کتاب «نقش کلیسا در ممالک اسلامی» اثری است از مصطفی خالدی مصری و عمر فروخ که مرحوم زمانی آن را ترجمه و در سال ۱۳۵۱ در ۳۳۵ صفحه جیبی منتشر کرده است. در اینجا هم باز با نوشته‌های رایج عرب‌های مسلمان متأثر از جریان‌های اخوانی روبرو هستیم که به نقد غرب پرداخته‌اند. محور آن نقد حرکت‌های تبشیری غرب است و نخستین بخش آن علل اعزام مبلغین کلیسا به ممالک اسلامی است. بخش دوم امور درمانی و نیرنگ‌های تبشیری و بخش سوم فرهنگ یا میدان وسیع تربشیر است که به مسئله تعلیم و تربیت، ایجاد مراکز دانشگاهی فرنگی در ممالک اسلامی، بانوان فرهنگی و دانشجویان اعزامی جزاینها پرداخته است. بحثی هم درباره مؤسسات علمی و تبشیری آمده که به پدیده دانشگاه آمریکایی بیروت یا دانشگاه روبرت در استانبول و جزاینها اشاره کرده است. رابطه تبشیر و سیاست نمونه دیگر از این مبحث است که به جنگ‌های صلیبی، ورود استعمار، کلیسا در الجزایر، تقسیم لبنان و فلسطین و دیگر اقدامات سیاسی

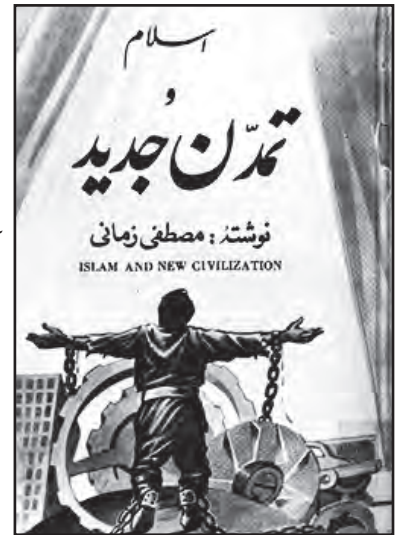
فرعی آن نهضت جهان اسلام و اسلام و عرب است.

«اسلام و تمدن جدید» عنوان کتاب دیگر مرحوم زمانی است که چاپ نخست آن سال ۱۳۴۸ ش بوده است. صفحات مقدمه با عنوان اسلام و تجدید آغاز شده و ضمن آن تجدید عبارت از بدبختی‌ها و بیچارگی‌هایی است که تمدن غرب از خشونت و قتل و دوری

از تمدن گرفتار آن شده است. در اینجا لیبرالیسم به تجدیدطلبی تفسیر شده، از انحراف تمدن صنعتی سخن به میان آمده و نوشته شده: «تجدد،

سرپوشی شده برای هر عملی که مطابق میل انسان باشد... سرپوش تجدد و نخواستی، بسیاری از مفاسد و جنایت‌ها را پوشانده...» (ص ۱۶) تفسیری سیاه از تمدن متجددانه غرب در این صفحات آمده است. پس از مقدمه، اولین بخش کتاب که بحث از تمدن است و کشاورزی و دیدگاه‌های اسلام در این باره. امنیت بخش دیگری است که به بحث آشفستگی جهان اسلام، جنگ طلبی

در عالم، اسلام و جنگ و مسائلی از این قبیل پرداخته شده است. هنرهای زیبا، فرهنگ که اولین عنوان آن حسابداری قبل از فرهنگ و سپس پیدایش فرهنگ، اسلام و علوم روز بحث شده است. طب و بهداشت از نظر اسلام و دامپروری از نظر اسلام از عناوینی است که در فصول بخش اول آمده است. اینها مبتنی بر همان بینش است که قرار است اسلام در همه عرصه‌ها دیدگاه‌هایی داشته باشد و این عرصه‌ها شامل هنر، کشاورزی و حتی دامپروری

فهرستی از آثار مرحوم که در مقدمه برخی از آثارش نیز آمده، می‌تواند عناوین موضوعاتی را که او به آنها می‌پرداخت نشان دهد: قهرمان توحید یا ابراهیم بت‌شکن (تهران، ۱۳۴۳)، بسوی اسلام یا آیین کلیسا (قم، پیام اسلام، ۱۳۴۶)، تاریخ بنی امیه و بنی عباس، کودک نیل یا موسای کلیم، باضعف مسلمین دنیا در خطر سقوط (تهران، محمدی، ۱۳۴۴) از

ابوالحسن ندوی)، آینده اسلام، نردبان ترقی، نقش کلیسا در ممالک اسلامی (تهران، کتابخانه صدر، ۱۳۴۷) از مصطفی خالدی؛ عمر فروخ)، اعتیادهای خطرناک، مذهب و رهبرما، اسلام و بلاهای نوین (تهران، فراهانی، ۱۳۴۷) از محمد غزالی)، قصه‌های قرآن، اسلام و تمدن جدید، اسلام و خدمات اجتماعی، مردان پاک از نظر امام صادق، دختر وظیفه‌شناس، مرگ سبز، چراغ فوزه شدم، آینده اسلام، شیعه و زمامداران خودسر (پیام اسلام، ۱۳۴۳) از محمد جواد مغنیه)، لانه‌های استعمار، کارنامه سیاسی - اجتماعی و اخلاقی محمد (از محمد حسین مظفر)، اسلام از نظریه مسیحی (جودسن کلونلیوس، قم، ۱۳۴۸)، حدود خسارت جهان (از ابوالحسن ندوی)، امام علی صدای عدالت جهانی (تهران، فراهانی، ۱۳۴۸) از جرج جرداق) و آثاری دیگر... که بسیاری از آنها ترجمه بود. اغلب این آثار در سال‌های پایانی دهه ۴۰ و پس از آن در سال‌های نخست دهه ۵۰ بود که هم‌زمان با اوج‌گیری گرایش‌های مذهبی در جامعه، مشتریان فراوانی در سطح خود داشت.

استعمارگران در دنیای اسلام پرداخته شده است. قبلاً هم اشاره کردیم که این قبیل نوشته‌ها وقتی توسط نویسندگان جهان عرب نوشته می‌شود، معمولاً منظم و طبعاً پس از ترجمه در تفکر داخلی ایران مؤثر بوده است. بخش پنجم تبیشر و عملیات اجتماعی، بخش ششم تحریف تمدن اسلام و عرب و بخش هفتم حقایق از آفریقا است. این قبیل نوشته‌ها ایرانی‌ها را در جریان تحولات دنیای اسلام قرار می‌داد؛ زیرا اخبار کافی به دست نمی‌آمد و آثار این چنینی برخی از نگاه‌های درونی مسلمانان آن نواحی را به داخل ایران منتقل می‌کرد.

کتاب «بسوی اسلام یا آیین کلیسا» در چارچوب ادبیات ضد مسیحی است. اینکه گروه‌های تبشیری همیشه همراه استعمار بوده و در پی ترویج مسیحیت بوده‌اند. این ادبیات از حدود دو بیست سال پیش در ایران رواج یافت و نقدهای مسیحیت از طرف مسلمانان نوشته شد. این همه یکی از همان هاست. مرحوم مفتاح برای این اثر مقدمه نوشته است. بحث از حضرت مریم و بحث «بکرزایی از نظر طبیعت» نخستین بحث کتاب است. خدای عیسی از نظر قرآن، موقعیت عیسی از نظر قرآن، شراب و شراب‌عشای ربانی، بحث از گوشت خوک، ختنه از نظر بهداشت و تورات و بحث تعدد زوجات از مباحث دیگر این کتاب است. البته رنگ و روی عمومی اثر نقد مسیحیت است، اما ایشان وارد مباحث دیگری هم که به نوعی به این دودین مربوط می‌شود پرداخته است. بحث از طلاق از نظر اسلام و عهد جدید در پایان آمده و عنوانی هم شامل این بحث است که چرا دین اسلام جهانی نشد. کتاب در بیش از ۳۴۰ صفحه جیبی، اما با حروف ریز منتشر شده است.

کتاب «پیشگویی‌های علمی قرآن» اثری بود که در ادامه جنبش تفسیر علمی برای قرآن، در همان سطحی که از آن یاد شد، به شرح مطالبی که در این کتاب آسمانی درباره آسمان و زمین و پدیده‌های آن آمده می‌پرداخت. چنان‌که در صفحه نخست این کتاب تذکر داده شده، بخش‌هایی از این کتاب به صورت مقاله در سال ۱۳۴۸، در مجله دانشمند به چاپ رسیده است. این کتاب در سال ۱۳۴۹ چاپ شده و در پشت جلد آن آمده است که انتشارات پیام اسلام از هفت سال پیش از آن، یعنی از سال ۱۳۴۲ یا ۱۳۴۳ فعالیت خود را آغاز کرده است. چاپی از این کتاب که در اختیار ما بود، چاپ هشتم کتاب بود و به نظر می‌رسد که این چاپ هم دست‌کم مربوط به یکی دو سال پیش از انقلاب باشد. بیشتر مطالب آن برگرفته از کتاب‌ها و مطالبی بود که در مطبوعات وقت آمده بود و به نوعی امکان ایجاد قرابت میان آنها و مضامینی از آیات قرآن وجود داشت. گفتنی است که کتاب دیگری هم درست با همین نام، یعنی پیشگویی‌های علمی قرآن مجید از سید جمال‌الدین شریف‌زاده در سال ۱۳۵۲ در شهر ساری چاپ شده است که طبعاً ارتباطی با مرحوم زمانی ندارد، اما در همین خط و ربط فکری است که در جای دیگر هم مکرر از آن سخن گفته‌ایم.

